

Федина В. В., Рудніцький О. В.

ОСОБЛИВОСТІ ПЕНСІЙНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

У статті проаналізовано передумови та наслідки проведення пенсійної реформи в Україні. Висвітлено проблеми проведення пенсійної реформи та шляхи їх вирішення. Акцентована увага на необхідності впровадження обов'язкової накопичувальної пенсійної системи.

Ключові слова: пенсійна реформа, пенсійний фонд, солідарна система, накопичувальна пенсійна система.

Постановка проблеми. За сучасних умов розвитку ринкових відносин, Євроінтеграційні орієнтири України вимагають, щоб соціально-економічна політика держави була направлена на досягнення європейських стандартів якості життя. Це передбачає надійний соціальний захист населення і належне пенсійне забезпечення. Необхідність реформування пенсійного забезпечення викликано низкою об'єктивних факторів: економічних, демографічних, соціально – політичних. Хоча напрямки реформування пенсійної системи в Україні були визначені більше 10 років, реформа системи пенсійного забезпечення залишається ключовим пріоритетом для України і сьогодні.

Новий етап реформування, а саме - пенсійна реформа 2011 року, в Україні стала однією з найбільш резонансних подій. Фактично вона є спробою скоротити дефіцит Пенсійного фонду за рахунок збільшення віку виходу на пенсію для українських жінок з перспективою такого ж рішення і стосовно чоловіків. Головна ж мета пенсійної реформи – забезпечення гідного рівня життя особам похилого віку, ґрунтуючись на принципі відновлення соціально справедливості для нинішніх пенсіонерів, запровадження стимулюючих механізмів створення пенсійних заощаджень для майбутніх пенсіонерів, поки залишаються недосягнутими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні аспекти специфіки функціонування пенсійного забезпечення в Україні висвітлено у роботах вчених Н. Болотіної, М. Бойка, С. Синчука, М. Боднарука, проблематику та особливості функціонування солідарної системи аналізували так фахівці, як: В. Бурак, Б. Зайчук, І. Ярошенко, Л. Князькова, А. Скоробагатько, Т. Кравчук, Г. Нечай, Н. Горюк, Д. Полозенко; дослідженням основних проблемних питань накопичувальної пенсійної досліджували Е. Лібанова, В. Колбун, В. Грушко, А. Нечай, А. Федоренко та інші. Проте чимало аспектів цієї проблеми залишаються невирішеними, а наявні пропозиції носять суперечливий або дискусійний характер. Складність і багатогранність питань, пов'язаних із пенсійним забезпеченням в країні зумовлює необхідність їх подальшого дослідження.

Мета статті. Метою дослідження є аналіз ключових проблем реформування пенсійної системи та обґрунтування необхідності запровадження

накопичувальної системи в контексті сучасних соціально-економічних умов розвитку та функціонування в Україні.

Виклад основного матеріалу. Провідні країни світу у контексті програми «Цілі тисячоліття», що містить перелік цінностей та принципів, яких мають дотримуватися члени ООН, таких, як солідарність і спільний обов'язок щодо управління глобальним економічним і соціальним розвитком, викорінення злиденності, захист вразливих верств та інших здійснюють пенсійне реформування, використовуючи різні моделі побудови пенсійних систем. З початку 80-х рр. минулого століття проблеми реформування пенсійної системи постали практично перед усіма державами світу. Першою здійснила пенсійну реформу латиноамериканська країна Чилі в 1981 році. На протязі 90-х рр. ХХ ст. пенсійні реформи були проведені у провідних країнах (в Німеччині та Італії в 1992р., у Франції в 1993 р., у Великобританії в 1994р., у США в 1995р., в наступні роки в багатьох інших країнах світу). Дослідники передбачають, що вже до 2030 р. навантаження пенсіонерів на працююче населення в розвинених країнах майже подвоїться. Зараз провідні країни світу стоять на порозі демографічної трансформації. При цьому в країнах, де була особливо висока народжуваність в 1945–1965рр., що компенсувала наслідки демографічного спаду часів Другої світової війни, постала серйозна проблема старіння. Люди, які народилися в цей період сьогодні досягають пенсійного віку. За прогнозами ООН до 2050 року співвідношення населення працездатного віку до населення пенсійного віку (понад 65 років) у розвинених країнах в середньому знизиться з 4,5 на сьогодні – до 2,2, а в окремих країнах буде ще більшим: в Японії – 1,5, у Франції – 1,4, в Німеччині – 1,2, в Італії – нижчим 1. Це означає, що людей, які одержуватимуть пенсію, буде більше, ніж платників пенсійних внесків [4].

Необхідно відмітити, що Україна відстає від країн пострадянського простору з проведення пенсійних реформ і створення адекватної до ринкових умов системи соціального захисту громадян, які втратили працездатність.

Основними факторами незадовільного функціонування української пенсійної системи є:

- 1) складна демографічна ситуація та негативні тенденції її розвитку;
- 2) макроекономічний стан держави;
- 3) високий рівень «тінізації економіки»;
- 4) значна «тонізація» виплат працівникам;
- 5) високий рівень трудової міграції;
- 6) недостатня проінформованість населення щодо проведення пенсійного реформування.

Вагомість першого фактора очевидна: упродовж 2010–2050 рр. кількість пенсіонерів в Україні збільшиться на 0,9 млн. осіб (майже весь цей приріст буде забезпечено збільшенням кількості пенсіонерів за віком) і досягне 14,6 млн. осіб. Тобто кількість пенсіонерів буде на чверть більшою, ніж кількість платників пенсійних внесків. Разом з тим, негативний екологічний стан довкілля та вплив різноманітних шкідливих чинників, сприяє до скорочення у населення робочих якостей, погіршує їх стан здоров'я і врешті приводить до

передчасної смерті. Звідси – і невтішний демографічний прогноз. Результати досліджень міжнародних фінансових організацій свідчать, що темпи скорочення населення України є найвищими в Європі. У зв'язку з низькою народжуваністю швидко змінюється віковий склад населення – зростає частка людей середнього та похилого віку. Протягом останніх років населення України скоротилося на 12 % – з 52 млн. до 46,2 млн. осіб [14]. За прогнозом Інституту демографії і соціальних досліджень НАН України в 2050 році в Україні буде 36 млн. населення. В той же час ООН називає ще більш песимістичну цифру – 26 млн. [14].

Макроекономічний стан держави – не менш важливий фактор, який впливає на стан пенсійної системи. Низькі показники функціонування державного механізму та жорсткість сучасної економічної системи не дозволяють забезпечувати належним чином високий рівень життя населення. Згідно останнього соціологічного дослідження, яке проводив Центр Разумкова у грудні 2011 року, найчастіше громадяни України (87,4 % респондентів) вказують на різке погіршення у минулому році саме ситуації стосовно цін і тарифів. За оцінками різних експертів, реальний показник інфляції в Україні в минулому році складав біля 12–15 % [11]. Тобто, темпи росту заробітних плат, пенсій та соціальних допомог у 2011 році були меншими, ніж реальне зростання цін на основні види продовольства, промислові товари, житлово-комунальні послуги. Отже, рівень життя наших громадян у минулому році жодним чином не покращився.

Проблема наявності тіньового сектора є надзвичайно актуальною для української економіки, адже через ухилення від сплати податків з'являється надвисокий дефіцит коштів у державному бюджеті, що призводить до урізання соціальних програм, зменшення видатків на потреби суспільства. Відповідно до розрахунків Міністерства економічного розвитку та торгівлі України, обсяг тіньової економіки в Україні останні 5 років знаходиться у діапазоні від 28 до 39 % ВВП [12, с.13]. Відповідно до розрахунків австрійського економіста Ф.Шнайдера, рівень тіньової економіки в Україні складає 52,8 % від офіційного ВВП [13]. За таких умов важелі регулювання економіки втрачають дієвість, що загрожує результативності реалізації не лише пенсійної, а й всіх соціально-економічних програм та реформ.

Ще одним важливим фактором є значна «тінізація» виплат працівникам. Вона полягає в тому, що роботодавці, виплачуючи заробітну плату, приховують її від оподаткування і не сплачують внесків до фондів соціального страхування. Це пов'язано, насамперед, із великим «соціальним навантаженням» на трудові виплати. Роботодавцям не вигідно виплачувати заробітну плату легально, оскільки вони несуть значні додаткові витрати, пов'язані з соціальним страхуванням своїх працівників, а працівникам, зважаючи на низький рівень заробітних плат, вигідніше отримувати вищу заробітну плату нелегально, ніж набагато нижчу, але легальну. Тому виплата працівникам зарплат нелегально, без оподаткування і перерахування внесків до фондів соціального страхування, є надзвичайно поширеною практикою в Україні [12, с. 15].

Високий рівень тінізації оплати праці пояснюється:

- 1) значним розривом між вартістю трудових ресурсів для роботодавця та фактичною сумою, яку працюючий отримує за свою працю;
- 2) толерантним ставленням працюючих до практики виплати неофіційних заробітних плат та, відповідно, позбавлення їх гарантій щодо пенсійного та соціального забезпечення;
- 3) відчуттям невідповідності сплачених податків та внесків якості державних послуг, що призводить до необхідності значних додаткових витрат з боку населення з метою отримання цих послуг на належному рівні;
- 4) відчуттям несправедливості системи розподілу пенсій, пов'язаної з наявністю великої кількості спеціальних, професійних, особливих та пільгових професійних режимів;
- 5) наявністю механізмів, які забезпечують легке та дешеве вилучення коштів підприємств у позалегальний сектор економіки з метою виплати тіншових заробітних плат;
- 6) фактичною безкарністю порушень у сфері оплати праці.

Трудова міграція є однією з ключових проблем України. Згідно із результатами загальнонаціонального соціологічного моніторингу, що забезпечується Інститутом соціології НАН України в межах проекту «Україна на порозі XXI століття», досвіду тимчасової трудової міграції за кордон набули члени 16,4% українських сімей. На основі досліджень, здійснених центрами зайнятості низки областей за дорученням Міністерства праці та соціальної політики України, було зроблено висновок, що загальні обсяги трудової міграції в Україні сягають близько 3–3,5 млн. осіб. За даними Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), кількість українських трудових мігрантів становить майже 4,8 млн. чоловік [16]. Якщо врахувати, що за різними оцінками трудовими мігрантами є від 4 до 7 млн. громадян України, то це складає, відповідно, від 8,6 до 15,1 % від численності всього населення, або від 19,5 до 34,1 % економічно активного населення працездатного віку. Отже, можна говорити про міграцію з України третини активного населення працездатного віку [17].

На першому етапі реформи (2002-2010 рр.) недостатньо проводилася масово-роз'яснювальна робота з громадянами. Це привело до зниження довіри до запланованих реформ та зростання негативної оцінки самого терміну «реформи». За результатами опитування, профінансованим Агенством США з міжнародного розвитку (USAID), метою якого було визначити ставлення громадян України до питань пенсійного забезпечення та пенсійного віку, більшість громадян України не володіють достатньою інформацією щодо змін, впроваджуваних у пенсійній системі, починаючи з 2004 року, тому підтримка реформи населенням є недостатньо активною. Існує сильний супротив підвищенню пенсійного віку, і мало респондентів підтримують ідею щодо встановлення обмежень пенсійних виплат. Це стосується респондентів усіх вікових груп та рівнів освіти. Єдиним винятком є беззаперечна підтримка пропозиції щодо відміни для державних службовців високого рангу, суддів, депутатів Верховної Ради України та деяких інших осіб. Населення має низький рівень довіри до приватних фінансових установ, які відіграватимуть ключову

роль у планованому впровадженні другого рівня пенсійної системи. Люди мало поінформовані щодо діяльності недержавних пенсійних фондів і скептично ставляться до результатів їхньої роботи [18].

Тому, у світлі реформування пенсійної системи необхідною є і низка заходів для удосконалення та спрощення механізму функціонування та забезпечення зрозумілості пенсійної системи для громадян та роботодавців.

Наразі, окрім демографічних факторів, які викликають кризовий стан солідарної пенсійної системи в Україні, існують також економічні фактори, які сильніше за все виявляються під час фінансово-економічних криз. Незважаючи на досить значні внески до Пенсійного фонду, коштів не вистачає. У Державному бюджеті на 2012 рік дефіцит бюджету ПФ (разом із державними дотаціями) передбачено на рівні майже 58 млрд. грн. Тому вкрай важливою є насамперед стабілізація фінансового стану Пенсійного фонду України і впровадження другого рівня пенсійної системи. Це дозволить диверсифікувати джерела отримання доходів при досягненні пенсійного віку, послабити в подальшому вплив демографічного фактора на стан солідарної пенсійної системи. Разом з тим варто враховувати, що запровадження обов'язкової накопичувальної системи – витратний захід, і він залишатиметься таким досить тривалий період. Джерелом покриття недонадходження коштів унаслідок того, що частина їх акумулюватиметься вже на індивідуальних рахунках у людей, знову ж може бути державний бюджет, який, скоріше за все, не потягне таких видатків. Крім того, накопичувальні елементи системи вразливі до фінансових та економічних криз, їх варто вводити лише на фоні зростання ринку.

Головним аргументом на користь якнайшвидшого запровадження системи обов'язкового індивідуального накопичення, активно використовується ідея сприяння економічному зростанню за рахунок створення внутрішнього джерела довгострокових інвестицій. Накопичення в пенсійній системі справді можуть успішно використовуватися як джерело «довгих» коштів. Проте існують певні застереження проти того, аби створення такого джерела висувалося як мета запровадження системи накопичення [7, с.164]. Насамперед, просте накопичення та вливання в економіку пенсійних коштів не обов'язково сприятиме економічному зростанню, оскільки його досягнення в Україні вимагає не так збільшення обсягу інвестицій, як підвищення їх ефективності. Розв'язання цієї проблеми перебуває поза сферою впливу пенсійної системи. Підвищення ефективності інвестицій вимагає передусім внутрішньої перебудови підприємств, покращення управління, розвитку системи маркетингу та фінансового аналізу інвестиційних проектів. Крім того, трансформація інвестиційних прибутків окремих підприємств в економічне зростання економіки в цілому вимагає розвитку цивілізованого фондового ринку. Сьогодні ж ні для притоку капіталу в бізнес, ні для його виводу з бізнесу фондовий ринок практично не використовується. Таким чином, можна дійти висновку, що не створення резерву пенсійних коштів має дати поштовх економічному зростанню, а навпаки: зростання економіки через появу перспективних об'єктів для інвестування та надійних умов отримання

інвестиційного доходу має забезпечити умови для успішного функціонування системи обов'язкових індивідуальних накопичень [2]. Саме ріст ВВП на 2 % в порівнянні з попереднім упродовж, як мінімум, двох років – є однією з передумов введення Накопичувальної системи пенсійного страхування. На думку А.О.Дарієнко, класичним періодом накопичення пенсій вважається 40–45 років, менша тривалість накопичень вимагає збільшення розміру страхових внесків [2]. А деякі експерти, зокрема М.В.Кравченко, впевнені, що навіть 5–7 років участі в накопичувальній пенсійній системі дозволять громадянину покращити своє матеріальне становище в старості – за 5–7 років можна підвищити коефіцієнт заміщення пенсією заробітної плати від 45 % до 50 % [3]. На нашу думку, в накопичувальній пенсійній системі головний аспект – соціальний, такою ж є і її головна мета – вона повинна забезпечити не надзвичайно високі прибутки певним суб'єктам фінансового ринку, а стабільні доходи особам похилого віку. Тому механізми та принципи інвестування накопичувальної системи повинні відповідати соціальному завданню – не втратити пенсійні кошти, зберегти їх вартість з урахуванням інфляції (програма-мінімум). А програмою-максимум є суттєве примноження цих коштів, щоб сумарно із солідарної та накопичувальної системи особа мала 65–70 % заміщення своєї заробітної плати.

Важливою умовою запровадження другого рівня пенсійної системи є збалансованість бюджету Пенсійного фонду України, тому багато уваги необхідно приділили параметричним змінам першого рівня. Важливо визначити фінансові інструменти, необхідні для діяльності недержавних пенсійних фондів, що обслуговуватимуть другий рівень, зокрема коротко- і середньострокові, а також можливості й терміни орієнтації переважно на державні цінні папери. Беручи до уваги недостатню розвиненість в Україні третього рівня пенсійної системи, необхідно встановити доволі жорсткі вимоги до всіх гравців другого рівня та створити відповідні гарантійні механізми [7].

Фахівці зазначають, що існують також інші можливості оздоровлення української пенсійної системи: обмежити пільгові внески, оподатковувати розмір спеціальних пенсій, обмежити більш ранній вихід на пенсію [1]. Пропозиції щодо обмеження розміру максимальних пенсій час від часу з'являються в парламенті, однак до логічного завершення вони не доходять. Деякі експерти вважають, що заходи з обмеження спецпенсій матимуть для оздоровлення української економіки лише опосередкований вплив [8, с.56]. У той же час, зокрема, автори Концепції подальшого проведення пенсійної реформи, як вже зазначалося, дотримуються думки про необхідність ліквідувати диспропорції в пенсійному забезпеченні: розмір пенсії для всіх пенсіонерів повинен залежати не від статусу особи, не від закону, за яким їй була призначена пенсія, а від розміру його заробітку та тривалості сплати страхових внесків, тобто важливим є зміцнення страхового принципу пенсійної системи.

Висновки. Результати аналізу реформування пенсійної системи в сучасних умовах суспільно-економічного розвитку свідчать про необхідність коригування процесів подальшого проведення пенсійної реформи з

урахуванням соціально-економічного становища в країні. Вирішення зазначеного питання неможливе без комплексного підходу, коли темпи і параметри пенсійної реформи мають бути узгоджені з темпами економічного розвитку держави, реформами рівня життя і доходів населення, податкової реформи, розвитком фондового ринку тощо. На нашу думку, здійснення пенсійної реформи, насамперед, потребує державно-управлінського впливу на інституційну сферу (створення та розвиток відповідної нормативно-правової бази й окремих суб'єктів процесу, посилення їхньої відповідальності тощо); у фінансово-економічній сфері (забезпечення ефективного розвитку економіки, фондового ринку, зменшення «тінізації» економіки тощо); у соціальній сфері (проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи для різних вікових груп населення, підвищення фінансової та правової обізнаності населення у питаннях пенсійного забезпечення, подолання недовіри до недержавного сегмента пенсійної системи тощо).

Список використаних джерел:

1. Кузьмінов С.В. Пенсійна реформа в Україні: чи є альтернативи? // Академічний огляд. Економіка та підприємництво : науково-практичний журнал / Дніпропетровський університет економіки та права. Національний гірничий університет. – Дніпропетровськ, 2010. – № 2 (33). – С. 15–21.

2. Дарієнко А.О. Напрямки удосконалення пенсійного забезпечення в Україні/ А.О. Дарієнко – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/tppd/2011_8/zmist/R_2/04Dariencko.pdf.

3. Кравченко М.В. Накопичувальна пенсійна система як інструмент соціального захисту громадян / М.В. Кравченко – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/dutp/2010_1/txts/10kmvszg.pdf.

4. Шевчук А.М. Міжнародний досвід формування системи пенсійного забезпечення / А.М. Шевчук – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Dums/2010_3/10sapspsz.pdf.

5. Якубович В. А. Економічне зростання та реформування пенсійної системи / В.А. Якубович / Наукові записки. Том 18, Спеціальний випуск : у двох частинах. Частина 2 / Національний університет "Києво-Могилянська академія", Київ, 2000 р. – 260–264 с.

6. Левицька С.О., Галашко С.І. Пенсійна реформа як один з напрямів забезпечення сталого розвитку країни / С.О. Левицька, С.І. Галашко // Збірник наукових праць: Випуск XVI, № 3. – Київ, СЕУ / Рівне, НУВГП, 2010. – С. 158–168.

7. Кашуба В.Д. Реформування пенсійної системи України / В.Д. Кашуба // Вісник ЖДТУ / Економічні науки. – 2011. – № 2 (56). – Ч. 2. – С. 209. – Бібліограф.: 8 назв.

8. Губрієнко О.М. Проблеми та перспективи реформування пенсійної системи України / О.М. Губрієнко // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 4. – С.57–64.

9. Нечай А. Накопичувальна система: коли запрацює другий рівень?// Уряд. кур'єр. – 2009. – 26 верес. – № 177. – С. 10.

10. Millennium development goals (Цілі тисячоліття) – офіц. вид.- Женева: Організація Об'єднаних Націй, 2009 – 47 с. [Програма щодо управління соціальним та економічним розвитком]

11. Роечко П. Пенсійна та пільгові реформи провалені. Що далі? / П. Роечко – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2012/01/24/313727/>

12. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрямки подолання. – К.: НІСД, 2011. - 31 с.

13. Friedrich Schneider, Andreas Buehn, Claudio E. Montenegro. Shadow Economies all over the World: New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/LatestResearch2010/SHADOWECONOMIES_June8_2010_FinalVersion.pdf

14. Інформація щодо очікуваних змін чисельності пенсіонерів у довгостроковій перспективі / Офіційний сайт Міністерства праці та соціальної політики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www/mlsp.gov.ua>.

15. Бровенко М. О. Проблеми та перспективи розвитку системи соціального страхування в Україні // Фінанси, 2009. – С. 56.

16. Данілова О.М. Міграційні процеси як джерело розвитку банківської системи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intkonf.org/danilova-om-migratsiyni-protsezi-yak-dzherelo-rozvitku-bankivskoyi-sistemi/>

17. Войтюк О. Трудова міграція українців за кордон і роль міграційного капіталу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrslovo.org.ua/ukrayina/suspilstvo/trudova-migratsiya-ukrayintsiv-za-kordon-i-rol-migratsijnogo-kapitalu.html>

18. Пенсійна реформа в Україні: дослідження суспільної думки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.capitalmarkets.kiev.ua/download/pension_survey_22jul2010_ua.pdf

Подано до редакції 20 січня 2012 року

В.В. Федина, Рудницький А.В.

Особенности пенсионной реформы в Украине на современном этапе общественно-экономического развития

Аннотація В статті проаналізовані передумови та наслідки проведення пенсійної реформи в Україні. Освітлені проблеми просування пенсійної реформи та шляхи їх вирішення. Акцентовано увагу на необхідності впровадження обов'язкової накопительної пенсійної системи.

Ключевые слова: пенсійна реформа, пенсійний фонд, солідарна система, накопительна пенсійна система.

V.V. Fedyna, A.V. Rudnitsky

Pensions funds in the context of history

In article it is analysed preconditions and investigations of carrying out of pension reform in Ukraine. It is shown problems of promotion of pension reform. Stressed attention to necessities of introduction of obligatory memory funded pension system.

Keywords: *pension reform, pension fund, PAYG pension system, funded pension system.*

Федина Віта Віталіївна – старший викладач кафедри фінансів і кредиту, Міжрегіональної фінансово-юридичної академії.

Рудніцький Олександр Вадимович – студент IV курсу фінансового факультету Міжрегіональної фінансово-юридичної академії.